

Záver

Prevratné zmeny v spoločnosti na konci 20. storočia a ich zákonitý dopad aj na oblasť výchovy a vzdelávania a predovšetkým na výchovno-vzdelávaciu sústavu podnietili ÚIPŠ a široký kolektív autorov – školských a vedecko-pedagogických pracovníkov ponúknuť pedagogickej i širšej verejnosti komplexný pohľad na vývoj, súčasný stav, problémy, ambície a zámery nášho školstva na rozhraní druhého a tretieho tisícročia. Zborník odborných štúdií, ktorý takto vznikol pod súhrnným názvom Slovenské školstvo na križovatke tisícročí, doložený množstvom štatistických údajov, utriedený je do 5 základných tematických okruhov, ktoré zahŕňujú:

- /// širšie politicko-spoločenské a všeobecné historicko-pedagogické údaje, ktoré podmieňovali a spolu-určovali novodobý, najmä nedávny vývoj našej školskej politiky a výchovno-vzdelávacej sústavy,
- /// údaje ako sa všeobecné tendencie vývoja výchovy a vzdelávania odrážali v premenách koncepcie obsahu a organizácie jednotlivých článkov výchovno-vzdelávacej sústavy,
- /// charakteristiku systémov riadenia a správy výchovno-vzdelávacej sústavy ako rozhodujúceho faktora kvality a efektívnosti výchovy a vzdelávania v legislatívno-právnej, pedagogicko-orientačnej, perso-nálnej a ekonomickej oblasti i v pedagogickom výskume, ktorý koncepčným zmenám mal predchádzať,
- /// informácie o vývoji výchovno-vzdelávacej sústavy z hľadiska medzinárodného kontextu európskeho vývoja a našich integračných ambícií v oblasti výchovy a vzdelávania a školskej politiky,
- /// napokon posledná kapitola zahŕňa otvorené aktuálne základné spoločensko-pedagogické problémy výchovno-vzdelávacej sústavy, ktorých riešenie podmieňuje jej úspešný ďalší rozvoj, modernizáciu a efektívnosť.

Cieľom prvej kapitoly nebolo podať podrobný obraz o celej histórii vývoja školstva na Slovensku, ale poukázať predovšetkým na začiatky a odlišnosti etapy jeho novodobého vývoja: od čias tereziánskych osvietenských školských reforiem, cez etapu národno-emancipačného vývoja v podmienkach Rakúsko-Uhorska, výrazný kvantitatívny a kvalitatívny vývojový skok v období I. ČSR, ale najmä na vývoj v podmienkach ČSFR, ktorý sa stal východiskom demokratizačných premien v 90. rokoch.

Podrobnejšie údaje o povojnovom vývoji, stave, problémoch a najmä o reformných úpravách koncepcie obsahu a organizácie jednotlivých druhov a typov škôl a školských zariadení, vrátane vysokých škôl a systému ďalšieho vzdelávania po roku 1990 ako i o zámeroch a tendenciách ďalšieho kvantitatívneho a kvalitatívneho rozvoja sú obsahom 2. kapitoly o transformácii výchovno-vzdelávacej sústavy s príslušnými tabuľkami a grafmi (pod č. 2-23) a prílohami (č. 1-19).

Údaje síce ukazujú, že naša výchovno-vzdelávacía sústava mala vcelku dobrú, s európskymi krajinami porovnateľnú úroveň, zodpovedajúcu vtedajším spoločensko-politickým a sociálno-ekonomickým podmienkam a potrebám, veľmi dobré výsledky vykazovala najmä v predškolskej a sčasti aj v mimoškolskej výchove, v rozvoji a plnom zabezpečení povinného základného vzdelávania, zaznamenala rozmach v odbornom stredoškolskom vzdelávaní a vo vzdelávaní dospelých. V rozvoji všeobecného stredoškolského vzdelávania gymnaziálneho typu a terciárneho vzdelávania však napriek kvantitatívnemu vzostupu zaostávala. Koncepcia a štruktúra obsahu výchovy a vzdelávania, ktorá by pohotovejšie reagovala na dynamické zmeny sociálno-ekonomického a technického rozvoja, vrátane metód a foriem vzdelávania však ustrnula na úrovni poznania zo začiatku 70. rokov, tak ako ju neskoršie vyjadril projekt Ďalší rozvoj čs. výchovno-vzdelávacej sústavy (1976) a kodifikovali nadväznú školské zákony.

Uvedené údaje o transformácii koncepcie obsahu a vnútornej organizácii výchovno-vzdelávacej sústavy dopĺňa kapitola o vývoji systému riadenia a správy regionálneho školstva. (Údaje o riadení vysokých škôl sú uvedené v podkapitole o vysokých školách). V nej sa bližšie objasňujú najmä zmeny systému makroriadenia a správy regionálneho školstva, vrátane údajov o zmenách pôsobnosti ministerstva školstva, systém a miera financovania školstva, ktoré sú doložené množstvom tabuliek a grafov a ktoré, žiaľ, dokazujú finančnú „podvyživenosť“ celej výchovno-vzdelávacej sústavy i vratkosť koncepcie decentralizácie správy školstva, pričom sa problematika demokratizácie a samosprávnosti pedagogického riadenia škôl zúžila na výklad platného zákona č. 542/1990 o štátnej správe v školstve a školskej samospráve, ktorý ju osobitne ani nekodifikuje.

Systém odbornopedagogického riadenia dopĺňajú však informácie o rezortnom pedagogickom výskume, o odbornopedagogickom a metodickom servise a o informačnom systéme školstva ako súčasti systému riadenia a správy školstva.

Významnú problematiku personálnej politiky, najmä so zreteľom na platné medzinárodné dokumenty o učiteľovi (Charta učiteľov a príslušné Odporúčania UNESCO) a ustanovenia Zákonníka práce dotvára podkapitola o postavení učiteľov, ktorá naliehavo upozorňuje najmä na neadekvátne spoločenské postavenie našich učiteľov (dokonca na pokles jej úrovne) a na nedostatočné odmeňovanie a nastoľuje spoločenskú požiadavku na jeho riešenie.

Údaje o otázkach kontroly, hodnotenia kvality a meraní výsledkov vyučovania paradoxne dokazujú, že napriek nedostatočnému ekonomickému a personálnemu zabezpečeniu pedagogického procesu naše školstvo zotrvačne vykazuje pomerne úspešné výsledky (i keď hlbší rozbor výsledkov by zaiste odhalil aj nemalé medzery a rezervy jeho výkonnosti).

Viacero pozoruhodných informácií o porovnaní ukazovateľov rozvoja školstva na Slovensku so školstvom vo vyspelých demokratických krajinách prináša kapitola o medzinárodných súvislostiach koncepcie rozvoja školstva. Žiaľ, dokazuje, že vo viacerých ukazovateľoch SR nevykazuje priaznivé výsledky. Kým napr. v rozvoji základného a stredoškolského vzdelávania, predškolskej výchovy a stredného odborného vzdelávania vykazuje naša školská sústava pozitívne výsledky, vo výučbe cudzích jazykov (ako jedného z predpokladov integrácie do EÚ), vo výchove mimo vyučovania (ako významnej formy rozvoja záujmov, schopností žiakov a diferenciacie vyučovania), v kvantitatívnom rozvoji stredného všeobecného vzdelávania, terciárneho vzdelávania (najmä v rozvoji vyšších odborných či vysokých odborných škôl), v % výdavkov z HDP na školstvo a v úrovni odmeňovania učiteľov zaostáva za vyspelými krajinami. Uvedené informácie môžu byť preto cenným podnetom a poučením nielen pri dotváraní a postupnej realizácii nových koncepcií výchovy a vzdelávania (základného, stredného i vysokého školstva), ale najmä pri zabezpečovaní priaznivejších podmienok jeho úspešného fungovania a ďalšieho rozvoja, ak má v medzinárodnom meradle úspešne obstáť ako rovnocenný partner v budúcej integrovanej Európe.

Záverečnú kapitolu zborníka tvorí súhrn aktuálnych hlavných problémov rozvoja našej výchovno-vzdelávacej sústavy, ktoré čakajú na riešenie. Ide najmä o hodnotenie a docenenie významu vzdelania v sociálno-ekonomickom a kultúrnom rozvoji spoločnosti a o adekvátne postavenie samotnej výchovno-vzdelávacej sústavy v politickom a hodnotovom systéme spoločnosti, t.j. o dôsledné plnenie deklarovaných predsavzatí a zámerov školskej politiky štátu.

Doterajší priebeh a výsledky transformácie školstva ukazujú, že ide o náročný, zložitý a dlhodobý proces, v ktorom školstvo nemôže ostať izolované, ale musí sa rozvíjať v úzkom kontexte s rozvojom vied a techniky a s meniacimi sa podmienkami a požiadavkami demokratickej spoločnosti, dokonca musí ich anticipovať. Filozofia výchovy a vzdelávania nemôže byť preto jednostranne založená len na rozvoji psychiky osobnosti jednotlivca, jeho individuálnych záujmov a schopností, ale rovnako, vyvážené a diferencované podľa stupňa a druhu školy musí rešpektovať aj záujmy a potreby organizovanej, sociálne usporiadanej demokratickej spoločnosti, pre podmienky a potreby ktorej je vzdelávanie určené.

Z toho súčasne vyplýva, že ani obsah a organizácia vzdelávania, ani systém riadenia výchovno-vzdelávacej sústavy nemôžu byť konzervatívne strnulé, ani bezbreho liberálne, ale cieľavedome účelovo usporiadané. Klasickú „bezdetnú pedagogiku“ nemôže vystriedať liberálna „bezcieľna pedagogika“, a teda v zhode so závermi medzinárodnej konferencie „Východ – Západ“ (v Prahe 1991) je nevyhnutné najmä v etape cieľavedomej transformácie spoločnosti zabezpečiť, že „garantom vzdelávacieho systému je štát“ a že „úspešný vzdelávací systém je nevyhnutný pre ekonomickú prosperitu“.¹

Z tohto hľadiska prináša kapitola o problémoch školstva cenné podnety pre spoločensko-pedagogické prístupy k riešeniu mnohostranne podmienených problémov školstva, a je to preto zaiste vítanou ponukou návrhov na vecné naplnenie vízie rozvojovej koncepcie výchovno-vzdelávacej sústavy podľa pripravenej Koncepcie rozvoja výchovy a vzdelávania (Milénium) i Koncepcie rozvoja vysokých škôl. Tri doteraz vypracované, ale nerealizované návrhy koncepcií (v rokoch 1991, 1994 a 1996) totiž dokazujú, že ide o úlohu neľahkú, dlhodobú, ktorej prijatie a realizácia predpokladá celospoločenský konsenzus rozhodujúcich sociálno-politických síl a činiteľov výchovy a vzdelávania. Potvrďuje to najnovšie aj medzinárodná konferencia Vzdelávanie pre zajtrajšok (Rotterdam 2000), keď v záveroch ponúka 5 možných alternatívnych scenárov vývoja školstva – od tradičného cez sociálny až po trhový model. Výber optimálneho variantu alebo ich kombinácia bude zaiste vyžadovať starostlivé posúdenie možností ich uplatnenia v nových podmienkach zreformovanej verejnej správy, ktorej školstvo bude naďalej organickou súčasťou. Jej prípadne úloha uskutočňovať zmeny v koncepcii rozvoja školstva, utvárať orgány správy školstva, racionalizovať jeho sieť a vytvárať podmienky na činnosť škôl a školských zariadení, aby čo najlepšie zodpovedali miestnym, regionálnym i celospoločenským podmienkam, potrebám a možnostiam.

Štúdiá o postavení učiteľa uvádza, že moderná škola nevyhnutne počíta aj so zmenou postavenia učiteľa, a to tak v samotnom pedagogickom procese ako aj v postavení verejného činiteľa výchovy a vzdelávania, ktorý má kvalifikovane ovplyvňovať, koordinovať a zjednocovať spolupôsobenie ostatných činiteľov výchovy, najmä rodiny a činiteľov širšieho sociálno-kultúrneho i ekonomického prostredia školy, čo si nevyhnutne vyžiada aj jeho adekvátnu prípravu.

Od nej bude závisieť aj žiaduca modernizácia a zefektívnenie pedagogického procesu, jeho organizácia, riadenie a efektívne využívanie moderných technických prostriedkov informačných technológií podľa Projektu Infovek. O jeho poslaní, zámeroch, plánoch a predpokladoch postupnej realizácie informujú záverečné podkapitoly zborníka.

Inšpirujúcou a politicko-spoločensky významnou je napokon štúdiá o výchove a vzdelávaní Rómov. Svojím širokým multidisciplinárnym poňatím a obsahom prekračuje síce rámec pedagogiky a pôsobnosť rezortu školstva, ale uvedením a zhodnotením skúseností z realizácie rozličných koncepcií a spôsobov riešenia „cigánskej otázky“ v povojnových etapách vývoja Československa poskytuje cenné poznatky aj pre súčasnosť. Tým viac, že sa problematiku v nových spoločensko-politických podmienkach napriek zvýšenej pozornosti nedarí úspešne riešiť. Viaceré jej negatívne javy známe z minulosti sa chronicky opakujú, ba dokonca stupňuje sa ich intenzita (zvýšená delikvencia a kriminalita, neochota prijímať všeobecne uznávaný hodnotový systém a etické pravidlá kultivovanej spoločnosti, záškoláctvo, negramotnosť a nekvalifikovanosť pre odborné činnosti, nezamestnanosť, neúnosne vysoká natalita, migrácia atď.), svojím rozsahom prerastajú reálne možnosti miestnych a regionálnych orgánov verejnej a štátnej správy a stávajú sa tak ožehavým problémom medzinárodným, ktorý v zahraničí vyvoláva nepriaznivý obraz o Slovensku.

Na základe uvedených celkových údajov o vývoji, stave a perspektívach ďalšieho rozvoja našej výchovno-vzdelávacej sústavy možno konštatovať, že zborník odborných štúdií Slovenské školstvo na križovatke tisícročí spĺňa stanovené poslanie – informačnú a poradnú funkciu a možno ho pokladať za cenný príspevok k riešeniu koncepcie ďalšieho rozvoja výchovno-vzdelávacej sústavy. Upriamuje pozornosť pedagogickej i širšej verejnosti na kľúčové problémy rozvoja sústavy, na súčasné klady

¹ St. Kučerová: Alternatívni školy. Pedagogická orientace – 92/1 Brno.

a nedostatky a informuje o alternatívnych spôsoboch ich riešenia. Nezastiera, ba upozorňuje na **otvorené, dosiaľ nedoriešené problémy** ako vyplývajú zo základných oblastí školskej politiky a koncepcie rozvoja výchovno-vzdelávacej sústavy:

1. V ideovej orientácii štátnej školskej politiky a jej aplikácii na koncepciu obsahu, organizácie a perspektívneho rozvoja výchovno-vzdelávacej sústavy najmä:

- na potrebu dosiahnuť celospoločenský konsenzus v cieľoch, obsahu, organizácii a riadení výchovno-vzdelávacej sústavy a vyvarovať sa prijímania jednostranných extrémnych ideovo-politických a pedagogických koncepcií výchovy a vzdelávania,
- na zabezpečenie súladu našej koncepcie rozvoja výchovno-vzdelávacej sústavy s modernými koncepciami školstva vo vyspelých demokratických krajinách, pričom rešpektovať progresívne skúsenosti a pozitívne črty a tradície vývoja nášho školstva,
- na zabezpečenie širšej spoločensko-pedagogickej, kultúrno-osvetovej, sociálnej a ekonomickej funkcie školy ako verejnej výchovno-vzdelávacej inštitúcie, ktorá má byť dostupná pre všetkých schopných záujemcov, vrátane záujemcov sociálne znevýhodnených,
- na systémové, legislatívno-právne, organizačné a politické zabezpečenie požiadavky, aby sa škol-stvo, výchova a vzdelávanie stali vecou celej spoločnosti.

2. V zabezpečovaní úrovne odbornopedagogickej koncepcie obsahu a organizácie školstva a úrovne pedagogického procesu na:

- permanentné skúmanie štruktúry obsahu vzdelávania na jednotlivých stupňoch, druhoch a typoch škôl v záujme jej kompatibility so študijnými programami na zahraničných školách z tohto hľadiska osobitne posúdiť
 - návrhy alternatívnych koncepcií obsahu vzdelávania vyplývajúcich zo záverov medzinárodnej konferencie OECD Vzdelávanie pre zajtrajšok v Rotterdame r. 2000,
 - formy diferenciacie vyučovania na základných školách a gymnáziách (formy vnútornej a vonkajšej diferenciacie, vetvenie štúdia, segregácie žiakov,
 - adekvátnosť obsahu odborného vzdelávania a kvalifikačných požiadaviek na absolventov stredných odborných a vysokých škôl a formy užšej kooperácie škôl a orgánov školskej správy s príslušnými hospodárskymi rezortmi, odvetvovými zamestnávateľskými združeniami a organizáciami, profesijnými združeniami a odborovými orgánmi
- na zabezpečenie racionálnosti, hospodárnosti a vyššej efektívnosti vnútroškolského riadenia zriadiť a experimentálne overiť niekoľko experimentálnych integrovaných škôl, t.j. komplex rozličných výchovno-vzdelávacích zariadení (obdobných nemeckých Gesamtschulen) pod spoločnou správou.

3. V riadení a správe výchovno-vzdelávacej sústavy upozorňuje najmä:

- na potrebu zdokonalenia systému demokratického riadenia na všetkých stupňoch správy školstva, pritom rozlišovať mieru optimálnej decentralizácie a uplatnenie princípu samosprávnosti v odbornopedagogickom riadení a kontroly (vrátane školskej inšpekcie) a v hospodársko-administratívnej správe a personálnom riadení z tohto hľadiska žiada sa nanovo posúdiť kompetencie riaditeľov škôl, miestnej, regionálnej a ústrednej správy školstva, modely a právo-moci vnútroškolskej samosprávy (pedagogickej rady, odbornometodických komisií, poradného zboru, žiackej samosprávy, rady rodičov a školskej rady),
- na zabezpečenie racionálnosti a hospodárnosti správy škôl vypracovať normatívy minimálneho personálneho obsadenia, ekonomického zabezpečenia a materiálno-technického vybavenia jednotlivých druhov, typov a stupňov škôl a školských zariadení,
- na vedecký výskum problematiky školstva zabezpečiť náležitými kapacitami rezortných výskumných ústavov a príslušných vysokých škôl a vyčleniť naň osobitné finančné prostriedky podľa požiadaviek ústredného plánu rezortného výskumu,
- na konečné odbornopedagogické posudzovanie zásadných rozhodnutí a koncepčných opatrení ministerstva školstva vo veciach výchovy a vzdelávania, ich organizácie a riadenia vytvoriť pri

ministerstve školstva Ústrednú (Štátnu) pedagogickú radu (s obdobnými právomocami ako má Rada vysokých škôl) ako najvyšší odborný-pedagogický samosprávny orgán pre regionálne školstvo.

Nedoriešené a dosiaľ vedecky nepreskúmané problémy rozvoja výchovno-vzdelávacej sústavy nateraz nemali by byť prekážkou prijatia a postupnej realizácie Koncepcie výchovy a vzdelávania (Milénia), mali by však mať stanovený termín splnenia.